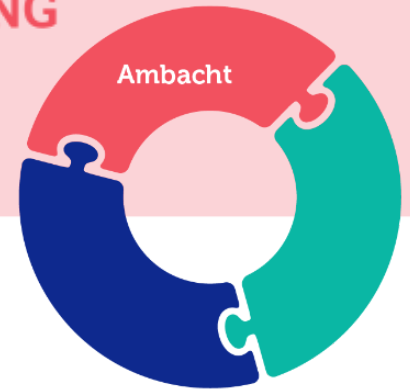

ZELFSTANDIG WERKEN & ZELFSTURING

Hoe krijg je leerlingen zelfstandig aan de slag?
J. Geleijnse

Zelfstandig werken komt voor op alle scholen; van zelfstandige verwerking na een instructie van de leerkracht tot een zelfstandige werkperiode (bijvoorbeeld bij takentijd waarbij er gewerkt wordt aan de weektaak). De tijdsduur varieert van 5 minuten tot één uur of zelfs langer. Zelfstandig werken is "het zelf werken, waarbij zelfsturing aan de orde is" (Klamer-Hoogma, 2016).

Onder zelfsturing wordt 'het leren reguleren van het eigen leerproces' verstaan' (Zimmerman, 2002). Een synoniem voor zelfsturing is ook wel het zelfgestuurd leren (Self-regulated learning). Regelmatig verloopt het zelfstandig werken en de zelfsturing niet zoals de leerkracht had gehoopt. Dit heeft te maken met het feit dat sturingsvaardigheden niet vanzelf door leerlingen beheerst worden. Daarvoor is het handig om onderscheid te maken in stappen en een leerlijn te schetsen, zodat je als leerkracht interventies en bouwstenen in handen hebt om met leerlingen toe te werken naar de meest complexe situatie van zelfsturing. Van de leerkracht vraagt dit veel leiding en begeleiding.

Leerlijn.

We onderscheiden drie stappen op de leerlijn zelfsturing met toenemende complexiteit (naar SLO, z.d.).

1. Wat doe ik? Zelfsturing bij de organisatie, dus bij de aanpak van de opdracht (SLO, z.d.).
2. Hoe doe ik het goed? Zelfsturing op modus waarbij persoonlijke kwaliteiten, mindset en gevoelens onder andere een rol spelen.
3. Hoe doe ik de taak goed? Zelfsturing bij de verwachte prestatie of het beoogde resultaat (3a) én bij het leren, dus van het leerproces (3b). Zelfsturing bij het leren is lastiger dan zelfsturing bij het leveren van de prestatie (SLO, z.d.).

Er zit een groot verschil in welke vorm van zelfsturing je wilt nastreven en welke aanpak, leerlijn en verwachting je van de leerlingen hebt. Bedenk dus eerst goed hoe ver de zelfstandigheid mag gaan en waarop de zelfsturing dan betrekking heeft. Daarna is het goed de leerlijnen behorende bij de verschillende vormen van zelfsturing te bekijken (zie tabellen hieronder), waarin wordt aangegeven wat er eerst wordt verwacht van de docent en/of het materiaal wil een leerling tot zelfsturing kunnen komen. Bijvoorbeeld bij zelfsturing bij de organisatie is een onderdeel planning. Daarbij zal de planning door de leerkracht en/of de opdracht eerst voorgestructureerd moeten zijn (leren plannen waarbij de leerling gevoel krijgt voor tijd en inspanning), vervolgens kan een leerling de planning invullen van een voorgestructureerde opdracht om daarna uiteindelijk zelfstandig een realistische planning te maken. De leerling groeit dan stapsgewijs in zelfsturing en leert aan de hand van steeds uitdagender opdrachten vaardigheden die helpen bij zelfsturing, waardoor ze bijvoorbeeld een onderdeel zelf kunnen organiseren.

Tevens is het van belang dat de leerling zichzelf kent en kan sturen om eigen kwaliteiten, mindset, gevoelens, weten welke verantwoordelijkheid je aan kan, e.d.. Uiteindelijk kan de leerling dan bijvoorbeeld leren zelf leerdoelen te formuleren, een leerroute uit te stippelen, te monitoren en evalueren (zie leerlijn zelfsturing bij het leren hieronder bij punt 3). Dit (monitoren/evalueren/ doelen formuleren e.d.) zijn allemaal verschillende sturingsvaardigheden die afzonderlijk aangeleerd moeten worden.

1. Zelfsturing bij de organisatie.

De SLO (z.d.) spreekt over sturingsactiviteiten die nodig zijn wil de opdracht qua organisatie goed verlopen. Dit zijn:

- oriëntatie op de aanpak van de opdracht.
- een tijdsplanning maken
- de tijdsplanning bewaken en bijsturen
- samenwerkingspartners kiezen
- een taakverdeling maken
- de samenwerking bewaken
- het proces evalueren.

Zo zullen leerlingen strategieën voor de 'oriëntatie op de aanpak van de opdracht' aangeleerd moeten worden. Bijvoorbeeld: 'Bij een lange opdracht breek ik de opdracht op in delen zodat ik het werk af kan krijgen.' Of bij

een kleuter: 'ik organiseer de blokjes voordat ik ga bouwen'. Modelling en scaffolding (zie leerkaart 'Scaffolding') zijn hierbij van belang. Zo kan leerlingen ook geleerd worden hoe je een bepaalde som stap voor stap uit kan rekenen, waarbij de leerkracht zich richt op het aanleren van de oriëntatie op de aanpak van de som. Om vervolgens later in het leerproces van zelfsturing de leerlingen zelf te laten nagaan welke aanpak bij welke som het beste is en hoe ze dus bepaalde sommen kunnen aanpakken (oriëntatie op de aanpak van de opdracht leerlinggestuurd). Bij het onderdeel 'samenwerking bewaken' helpt het wanneer de leerkracht rollenkaarten zoals stiltekapitein, notulist en tijdbewaker inzet (zie leerwerkkaart "Coöperatief leren hoe te beginnen").

Tabel 1. Rubric leerlijn zelfsturing: deel zelfsturing bij de organisatie van het werkproces (SLO, z.d.).

	docent-/materiaalgestuurd	←→	leerlinggestuurd
oriënteren op de aanpak van de opdracht	leerlingen worden door de docent of de opdracht geïnformeerd over de wijze waarop de opdracht moet worden aangepakt	leerlingen worden gestimuleerd zich zelf op de hoogte te stellen van de wijze waarop de opdracht moet worden aangepakt	leerlingen gaan zelf na welke onderdelen van de opdracht zij zelf kunnen (of moeten) aanpakken en hoe dat het beste kan
tijdsplanning maken	leerlingen krijgen een door de docent of de opdracht gestructureerde planning	leerlingen vullen een door de docent of de opdracht gestructureerde planning in	leerlingen maken zelf een realistische tijdsplanning
tijdsplanning bewaken en bijsturen	de docent bewaakt de planning van de leerlingen door regelmatig te controleren of leerlingen zich hier aan houden	de docent bewaakt de tijdsplanning van de leerlingen door ingeplande (tussen)toets momenten.	leerlingen houden zich aan de planning en bewaken deze ook, daar waar nodig is stellen ze de planning bij
samenwerkingspartners kiezen	de groepjes om in samen te werken worden door de docent ingedeeld	de docent of de opdracht bepaalt bij welke opdrachten er samengewerkt wordt en de samenstelling van de groepjes	leerlingen stellen, indien ze willen samenwerken met medeleerlingen, groepjes samen van medeleerlingen met wie ze samen kunnen werken aan de opdracht
een taakverdeling maken	de docent maakt een taakverdeling of deze is al voorgestructureerd in de opdracht	de docent of de opdracht geven mogelijke taken aan, maar de leerlingen bepalen de taakverdeling	leerlingen maken, wanneer ze in groepjes werken, een duidelijke taakverdeling
de samenwerking bewaken	de docent bewaakt de samenwerking	de leerlingen bewaken de samenwerking en de docent houdt hier controle op	leerlingen bewaken de samenwerking en bespreken zelf eventuele problemen
het proces evalueren	de docent evalueert de wijze waarop de leerlingen hebben gewerkt en geeft hun daarop feedback	leerlingen reflecteren op hun werkproces aan de hand van door de docent of de opdracht vastgestelde aandachtspunten en criteria	leerlingen spelen, binnen de kaders van de projecteisen, een rol in de evaluatie van hun werkproces en doen dat op een kritische en realistische wijze

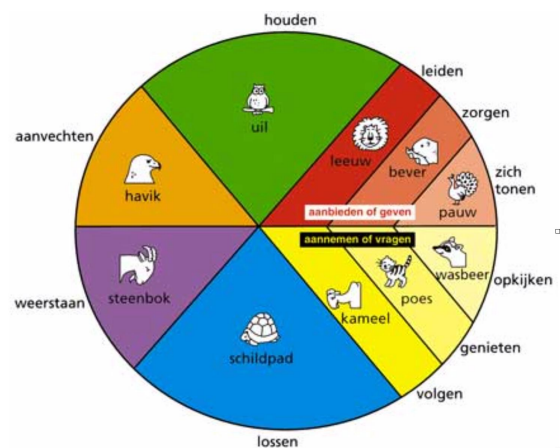

Tabel 2. Vragen die de modus helpen.

Fasen in het leren.	Vragen die leerlingen kunnen stellen.	Vragen die leerkrachten kunnen stellen.
Vooraf	<ul style="list-style-type: none"> Hoe krijg ik zin in deze opdracht? Hoe kalm ben ik om te starten? Hoe leuk vind ik dit doel? Hoe ga ik deze opdracht/ taak leuk vinden? Op een schaal van 0 tot 10 hoeveel geloof heb ik dat ik het kan? 	<ul style="list-style-type: none"> Hoe kun je toch aan de slag gaan, ook al vind je het saai? (Voerman & Faber, 2016) Hoe vind je de rust om deze opdracht te maken? Wat is er nodig? Wat vind je van deze opdracht? (Voerman & Faber, 2016) Het is een leuke opdracht, maar heb je toch geen zin, wat doe je dan? (Voerman & Faber, 2016) Hoe schat je zelf in in hoeverre je deze taak kan voltooien?
Tijdens	<ul style="list-style-type: none"> Hoe voelt het tijdens het werken? Hoe kan ik doorzetten? Hoe ontspannen ben ik bezig? Hoe flexibel ben ik? Hoe kan ik mijn aandacht sturen? 	<ul style="list-style-type: none"> Wat doe je nu je aan de slag bent en geen zin meer hebt? (Voerman & Faber, 2016) Nu je lekker aan de slag bent en dan lukt het niet, wat dan? (Voerman & Faber, 2016) Wat heb je nodig om ontspannen te worden of te blijven? Kan je van plan veranderen als dat nodig is? Hoe zit het met je manier van concentreren, wanneer kun je geconcentreerd werken? (Voerman & Faber, 2016)
Achteraf	<ul style="list-style-type: none"> Welk gevoel heb ik nu achteraf? Hoe ging het uitstellen van beloningen? Hoe kwam het dat ik heb doorgezet? Welke kwaliteiten heb ik ingezet? Hoe ben ik omgegaan met de verantwoordelijkheid? Welke behoefte heb ik nu? 	<ul style="list-style-type: none"> Wat vind je ervan hoe je deze opdracht hebt gemaakt? Wat heb je gedaan om door te gaan totdat het af was? Wat heb je ingezet om toch door te gaan? Welke goede dingen van jezelf heb je ingezet? Heb je er zelf voor gezorgd dat het goed ging? Wat zou je de volgende keer willen doen bij dit soort opdrachten?

Een ander middel om modus te beïnvloeden is om vooraf in gesprek te gaan met leerlingen over de manier waarop je aan het werk gaat: Makkie- en Lefland. Bij Makkieland horen begrippen als relaxed, genieten, ontspannen maar ook verveeld. Terwijl bij Lefland andere begrippen horen als avontuur, ervoor gaan, oefenen. Door in gesprek te gaan aan de hand van deze metaforen kan de leerkracht achterhalen met welk gevoel leerlingen de opdracht starten.

Ook het inzetten van reflectiekaartjes aan het einde van een les kunnen helpen terug te blikken op de modus tijdens het leren. Voor het bespreekbaar maken van de sociale interactie is de Axenroos ontwikkeld (gebaseerd op de Roos van Leary, Van Lenthe, 2015). Aan de hand van dieren worden verschillende stijlen van communiceren duidelijk gemaakt met positieve en minder goede kwaliteiten. Zo is de havik kritisch en komt hij op voor de zwakkere maar kan hij ook agressief zijn en roddelen. De pauw kan bijvoorbeeld goed talenten en beperkingen herkennen en trots zijn en daar tegenover staat dat de pauw vaak zelf wil pronken en voorop wil staan.

Figuur 2. De axenroos (Van Lenthe, 2015).

3a. Zelfsturing bij het leveren van de prestatie en/of het product.

Voor het leveren van een goed product of goede prestatie zijn er volgens SLO (z.d.) andere sturingsactiviteiten nodig, te weten:

- nagaan wat de opdracht is en inhoudt
- bepalen welke prestatie en/of welk product moet worden geleverd, en wat de beoordelingscriteria zijn
- bronnen & informatie zoeken en selecteren
- informatie verwerken en bewerken

- gebruik maken van kennis en vaardigheden uit de les
- tussentijds evalueren
- de prestatie en/of het product beoordelen.

Uit onderzoek blijkt dat het helpt wanneer de leerkracht de vaardigheden die nodig zijn om zelfregulerend te werken traint/onderwijst (Lane, Bruhn, Crnobi & Menzies, 2012). Zo kan een korte checklist, die door het voordoen van de leerkracht wordt geïntroduceerd, al behulpzaam zijn bij het maken van een toets:

- Kom je er niet uit?
- Heb ik de vraag/opdracht opnieuw gelezen? Ja/ nee
- Heb ik mijn buurman gevraagd om me te helpen? Ja/ nee
- Werk alvast verder aan de volgende opgave en wacht dan op hulp van de leerkracht die zijn ronde loopt.

Dit is een voorbeeld uit onderstaande leerlijn c; de prestatie en/of het product beoordelen en

dan de tussenvorm (dus niet meer helemaal docentgestuurd maar ook nog niet geheel leerlinggestuurd).

Een ander voorbeeld in deze leerlijn is het maken van een werkstuk. Dit is vaak geheel leerlinggestuurd waarbij de leerlingen zelf op zoek moeten naar bronnen en zelf bepalen in hoeverre die bruikbaar en betrouwbaar zijn. Maar dit vraagt veel activiteiten voorafgaand die in meer of mindere mate gestuurd zijn door de leerkracht of het materiaal. Zo kan de leerkracht eerst een aantal bronnen opgeven aan de hand waarvan de leerling een gestructureerde opdracht moet schrijven. De leerkracht licht dan de keuze voor deze bronnen toe en doet voor hoe hij aan deze bronnen is gekomen. In een volgende opdracht kan de leerkracht dan suggesties geven voor het zoeken van bronnen en in zijn instructie nogmaals de afwegingen van de vorige keer herhalen op basis waarvan hij de bronnen vorige les had geselecteerd. Kortom; een gestructureerde aanpak met kleine stappen is noodzakelijk om te komen tot het einddoel.

Tabel 3. Rubric leerlijn zelfsturing: deel zelfsturing bij het leveren van de prestatie en/of product (SLO, z.d.).

De zelfsturing bij het leveren van de prestatie en/of het	Docent-/materiaalgestuurd	↔	Leerlinggestuurd
(a) kwaliteitscriteria vaststellen	De vereisten voor de te leveren prestatie of eindproduct, zijn door de docent of door de opdracht gegeven.		Leerlingen vormen, binnen de projecteisen, criteria waaraan de prestatie moet voldoen.
(b) bronnen zoeken	Alle bronnen zijn door de docent of in de opdracht gegeven, de leerlingen hoeven dus geen bronnen te zoeken.		Leerlingen moeten zelf op zoek naar bronnen en bepalen in hoeverre die bruikbaar en betrouwbaar zijn.
(c) de prestatie en/of het product beoordelen	De docent beoordeelt de prestatie en/of het product van de leerlingen en geeft hun daarop feedback.		Leerlingen spelen een rol in de beoordeling van hun prestatie en/of product en doen dat op een kritische en realistische wijze.

Hieronder in tabel 4 vragen die door de leerlingen of leerkracht gesteld kunnen worden om zelfsturing na het proces te stellen.

Tabel 4. Vragen die de ontwikkeling van zelfsturing stimuleren (Van den Bergh & Ros, 2015).

Fasen in het leren.	Vragen die leerlingen kunnen stellen.	Vragen die leerkrachten kunnen stellen.
Achteraf	<ul style="list-style-type: none"> • Heb ik het doel bereikt? • Waardoor heb ik mijn doel wel/niet bereikt? • Wat heb ik nu geleerd? • Wat wil ik nog meer leren? • Wat doe ik de volgende keer anders? 	<ul style="list-style-type: none"> • Hoe heb je vastgesteld of je je doel bereikt hebt? • Waardoor is het vooral gelukt? Waardoor heb je je doel nog niet bereikt? • Kun je vertellen wat je nu precies hebt geleerd? • Kun je aangeven wat je nog meer wilt leren? • Heb je bedacht wat je de volgende keer anders gaat doen?

3b. Zelfsturing bij het leren.

Zelfsturing bij het leren wordt door SLO (z.d.) gezien als eindvorm voor zelfsturing, namelijk alle sturingsactiviteiten die uitgevoerd moeten worden om de gestelde doelen te halen. Volgens Zimmerman (2002) gaat het hierbij om een cyclisch proces waarbij de leerling actief is. Het gaat onder andere over doelen stellen, zelf-monitoring en zelfevaluatie. Het is een actief en constructief proces waarin een leerling doelstellingen leert te bepalen, zelf initiatief neemt en verantwoordelijkheid leert te nemen voor zijn eigen leerproces (Zimmerman, 2002).

Deze drie fasen zijn door de SLO (z.d.) uitgewerkt in vijf facetten te weten

- de leerbehoefte nagaan
- leerdoelen formuleren,
- een leerroute uitstippelen,
- leerroute bewaken en
- bijstellen en reflecteren (zie tabel hieronder).

Een voorbeeld van hulp bij de 'de leerroute bewaken en bijsturen' is een checklist bijvoorbeeld over werkhouding die de leerlingen elke vijf minuten invullen: 'heb ik de afgelopen minuten aan de taak gewerkt?' Hij noteert dan zijn gedrag (Lane, Bruhn, Crnobi & Menzies, 2012). Of na het maken van een taak vult hij hiernaast staand schema in, waarbij de laatste kolom al een vorm van zelfevaluatie is:

Onderwerp	Taak	Heb ik mijn opdracht goed afgemaakt?	% goed

Dit is een voorbeeld van e: 'reflecteren op het leerproces' waarvan dit de tussenvorm is tussen docent/materiaal gestuurd en leerlinggestuurd.

Tabel 5. Rubric leerlijn zelfsturing: deel zelfsturing bij het leren (SLO, z.d.).

De zelfsturing bij het leren	Docent-/materiaalgestuurd	↔	Leerlinggestuurd
(a) de leerbehoefte nagaan	De docent of de opdracht geeft een korte samenvatting van wat de leerlingen met de opdracht zouden moeten leren en bepalen daarmee de leerbehoeften van de leerlingen.		Leerlingen activeren eerder opgedane kennis, vaardigheden en ervaringen die van belang zijn voor de opdracht. Op basis hiervan bepalen zij hun leerbehoeften en stemmen deze af op wat mogelijk is binnen de opdracht.
(b) leerdoelen formuleren	De leerdoelen zijn door de docent of door de opdracht geformuleerd.		Leerlingen formuleren zelf leerdoelen die aansluiten bij hun eigen leerbehoeften en die zinvol en haalbaar zijn binnen de opdracht.
(c) een leerroute uitstippelen/plannen	De leerroute die de leerlingen met het uitvoeren van de opdracht volgen, wordt door de docent of door de opdracht uitgestippeld.		Leerlingen stippelen een eigen leerroute uit binnen de mogelijkheden die de opdracht daartoe open laat..
(d) de leerroute bewaken en bijsturen	De docent bewaakt de leerroute gedurende de opdracht: hij gaat na of het werkproces en de resultaten van de leerlingen in overeenstemming zijn met de gestelde leerdoelen en stelt de leerroute zo nodig bij.		Leerlingen bewaken zelf hun leerroute; daar waar nodig is stellen ze die zelf bij.
(e) reflecteren op het leerproces	De docent beoordeelt het leerproces van de leerlingen en geeft hun daarop feedback.		Leerlingen reflecteren uitgaande van hun eigen leerdoelen op hun leerproces en daarbij opgedane leerervaringen en feedback. Zij geven op basis daarvan aandachtspunten aan voor verdere persoonlijke leerdoelen.

In de tabel (6) hieronder staan mogelijke vragen die leerlingen aan zichzelf kunnen stellen of die de leerkracht kan stellen om zelfsturing op organisatie te stimuleren.

Tabel 6. Vragen die de ontwikkeling van zelfsturing stimuleren (Van den Bergh & Ros, 2015).

Fasen in het leren.	Vragen die leerlingen kunnen stellen.	Vragen die leerkrachten kunnen stellen.
Vooraf	<ul style="list-style-type: none"> • Wat is het doel? Wat zijn de criteria? • Wat weet ik al? • Hoeveel tijd heb ik, welke hulpmiddelen zijn er en welke begeleiding kan ik krijgen? • Welke stappen ga ik zetten in welke tijd? • Welke keuzemogelijkheden heb ik? 	<ul style="list-style-type: none"> • Vind jij dit doel haalbaar? Weet je wat jij wilt bereiken? Wanneer ben je tevreden? • Heb je je afgevraagd wat je er al over weet? • Wat heb je nodig om het doel te bereiken? • Heb je al nagedacht over je aanpak? • Heb je verschillende keuzes overwogen?
Tijdens	<ul style="list-style-type: none"> • Ben ik op de goede weg? • Raak ik dichterbij mijn doel? • Zet ik de middelen en begeleiding goed in? • Lig ik op schema? • Klopt mijn plan nog? 	<ul style="list-style-type: none"> • Ben je de goede dingen aan het doen om het doel te bereiken? • Welke aspecten van het leerdoel heb je al bereikt en welke nog niet? • Wat heb je nog meer nodig om het doel te bereiken? • Heb je je afgevraagd of je nog op schema ligt? • Moet je je plan aanpassen?

Wanneer leerlingen een bepaalde mate van zelfsturing hebben kunnen onderstaande middelen worden ingezet. Een praktisch hulpmiddel voor de leerlingen die Castelijns, Baas en Vermeulen (in Van den Bergh & Ros, 2015) hebben ontwikkeld is de "Denkcirkel".

Figuur 3. De Denkcirkel (Van den Bergh & Ros, 2015).

Een voorwaarde is veel oefenen, bespreken en een goede instructie bij deze cirkel.

Om leerlingen zelfstandig te laten werken is er een bepaalde mate van zelfsturing nodig. Dit vraagt bepaalde vaardigheden die je als leerkracht kunt aansturen door te modelleren, onderwijzen, oefenen, hier feedback op te geven en door vragen te stellen. Zelfsturing komt niet vanzelf.

Literatuur:

- Berends, R. & Wolthuis, H. (2014). *Focus op Dalton*. Deventer: SDUP.
- Berg, van den, L. & Ros, A. (2015). *Begeleiden van actief leren*. Bussum: Coutinho.
- Dignath, C., Buettner, G. & Langfeldt, H. (2008). How can primary schools students learn self-regulated learning strategies most effectively? *Educational Research Review* 3, p. 101-129.
- Klamer-Hoogma, M. (2016). *Klassenmanagement*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Lane K., Bruhn, A., Crnobi, M. & Menzies, H. (2012). *Voorkom probleemgedrag. Strategieën die werken op de basisschool*. Amsterdam: SWP. SLO (z.d.). *Cursus curriculumontwerp. Doorlopende leerlijnen. Geraadpleegd op 6 april via http://www.cursuscurriculumontwerp.slo.nl/kennisbank/Doorlopende_leerlijnen.docx/*
- Van Lenthe, S. (2015). *De dieren van de axenroos*. Verkregen op 13 april 2019 via <https://succesvolinbalans.nl/de-dieren-vande-axenroos/>
- Voerman, L. & Faber, F. (2016). *Didactisch coachen. Hoge verwachtingen concreet maken met behulp van feedback, vragen stellen en aanwijzingen*. Zeist: V&F Consult.
- Wolthuis, H. (2008). *Kijkwijzer. Ontwikkelingslijnen binnen Dalton*. Geraadpleegd op 20 maart 2019 via <https://saxion.nl/wps/wcm/connect/e2fac727-ae3-4b...>
- Zimmerman, B.J. (2002). *Becoming a Self-Regulated Learner: An Overview*. *Theory into Practice* 41(2), 64-70